

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Володимир Савченко

●

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ. СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.

Економічна ситуація в державі надзвичайно складна. Продовжується спад виробництва, нова економічна модель ринкового типу не відлагоджена як законодавчо, так і організаційно. Причому, організаційно це стосується всього господарського комплексу держави. Керівництво в центрі і на місцях психологічно, та і за рівнем підготовки, в більшості випадків не може перейти на нові форми господарювання. Дефіцит керівників нової формації відчутний скрізь. Спільні проблеми створюють в цілому не дуже сприятливий фон в усіх куточках країни. Але і в цій ситуації відмінності в розвитку окремих регіонів значні. Економічна ситуація на Поліссі значно складніша, ніж в державі в цілому. До макроекономічних питань, на яких ми зупинялись, додаються складні проблеми регіональної економіки.

Проаналізуємо ситуацію на прикладі нашої Чернігівської області.

Спочатку проведемо невеликий історичний екскурс. На початку сторіччя Чернігівська губернія охоплювала величезну територію, що включала в себе, крім того, що залишилося на сьогодні, ще і значну частину Брянської та Сумської областей, мала великий людський потенціал, розвинуте сільське господарство.

Потім територія значно зменшилась. Те, що залишилось, було не типово для України (ліси, болота і так далі), не вписувалось в загальну концепцію розвитку держави при проведенні індустріалізації. Боляче вдарили по жителях регіону колективізація і розкуркулення, голод 1933, а потім 1947 років.

Регіон практично став постачальником трудових ресурсів для індустріальних гігантів п'ятирічок, що зводились в Донбасі та Придніпров'ї. Пізніше населення стало масово від'їжджати до міста Києва, територіальна близькість до якого та зручне транспортне сполучення були основними причинами відтоку до нього значної маси людей. Процес цей відбувався як в довоєнні, так і в післявоєнні роки.

Починаючи з 1959 року, область не має повного відтворення населення. Це був перший регіон в Україні з тривожними симптомами де-

мографічного характеру. Відбувається масове «старіння» населення області, особливо сільського. На сьогодні 40 відс. сільського населення території — пенсіонери, а в ряді поліських територій північної частини області ця цифра перевищує 50 відсотків.

Такої ситуації «сприяла» економічна та соціальна політика держави відносно регіону протягом останніх десятиріч. Стабільної економічної політики відносно нього не було. Як наслідок цього, в області один з найгірших показників в Україні по забезпеченню населення газом, об'єктами соціально-культурної сфери, стану доріг з твердим покриттям і ще багато чого іншого.

Створення нової держави, що на першому етапі її життєдіяльності ставить ряд складних економічних проблем, співпало з переходом економіки України на ринкові рейки.

У силу нового геополітичного становища регіону відбувся розрив давніх і тісних господарських зв'язків з сусідніми Брянською та Гомельською областями, що стали відтепер регіонами держав близького зарубіжжя. Проблеми прикордоння, які не вирішувались довгий час та і на сьогоднішній день не зовсім вирішені, теж боляче вдарили по економіці області.

Хотілось би досить детально зупинитись ще на одній дуже важливій проблемі регіону — його екології.

Економіка та екологія не тільки співзвучні, але і досить залежні одна від одної по ряду причин, головними з яких є:

- ослаблена економіка, відсутність доходів підприємств, пустий бюджет призводять до скорочення витрат на екологічні потреби;
- розвалене виробництво, застаріле устаткування, низька технологічна дисципліна є незмінними супутниками екологічних порушень та трагедій.

У свою чергу:

- екологічні потрясіння, подібні Чорнобильській трагедії, вибивають з колії стабільності економічне життя на багато років вперед;
- екологічні «проблеми» з повітрям, водними ресурсами і так далі призводять до скорочення життя людей, демографічної прірви і безнадії, економічної кризи;
- екологічно «брудна» продукція неконкурентоздатна на зовнішньому ринку.

Зупинимось на деяких екологічних проблемах Чернігівської області та заходах, які вживаються, щоб загальмувати процес сповзання до екологічної прірви.

Почнемо з ресурсів. Область по запасах поверхневої і підземної вод займає одне з перших місць в Україні. Між тим, ситуація з водою далеко не безхмарна. Однією з важливих проблем тут є забруднення поверхневих і підземних вод. Щоб не обтяжувати фактичним матеріалом і так не дуже «читальну» статтю, автор тут і далі не приводить цифр, але вони дуже тривожні. Ряд підприємств допускає скиди забруднюючих стічних вод з показниками, що значно перевищують допустимі норми. У результаті цього продовжує помітно знижуватись вбірна і оздоровлююча властивість мікрофлори озер і річок області. Як кінцевий результат — значний негативний вплив на якість вод — особливо рік Десни, Сейму, Остра, Білоуса, Удаю. До 30 відс. очисних споруд області для очистки господарсько-побутових стоків працює нестійливо і недостатньо ефективно.

Ще одна проблема — захист малих річок. Одним із вагомих факторів, які регулюють їх чистоту, є додержання режиму водокористування в прибережних смугах і водоохоронних зонах цих річкових артерій. Разом з тим господарська діяльність окремих підприємств і орга-

нізацій негативно впливає на їх стан. По берегах річок Білоуса, Стрижня, а також і красуні Десни проводиться самовільна забудова садово-городніх ділянок. Продовжують розорювати смуги урізу води садові товариства. Ряд сільськогосподарських підприємств скидають стічні води з ферм в яри. Трапляються порушення при застосуванні в цих зонах міндобрив і отрутохімікатів.

В області діє близько 6 тис. підземних свердловин, переважна більшість яких знаходиться в сільській місцевості. Стан їх експлуатації бажає кращого, на більшості з них відсутні водовимірювальні прилади, насосні станції в запущеному стані. Порушені або зовсім відсутні санітарні зони. Необхідно закінчити інвентаризацію свердловин, привести в порядок санітарні зони, затампувати старі свердловини.

Потрібно значно підвищити частку води, що використовується в зворотних та повторних системах водоспоживання, заборонити підприємствам використовувати питну воду на виробничі потреби.

Турбує і те, що в Чернігові місто невпинно рухається на територію водозаборів і похід цей зупинити дуже важко, практично неможливо. А це призведе до різкого погіршення якості питної води для населення.

Незважаючи на деяке зниження промислових викидів за останні 3 роки, рівень забруднення атмосфери досить високий. Найсерйозніша ситуація в м. Чернігові, Ніжині, Прилуках, де відмічено перевищення гранично допустимих коефіцієнтів бензапірену. Незадовільна екологічна ситуація складається в зоні роботи асфальто-бетонних заводів, біуумних баз та окремих підприємств хімічної промисловості. Вчених тривожить посилення так званого «парникового ефекту» від використання органічного палива.

Значне забруднення атмосфери здійснюється автотранспортом. Від загальної кількості викинутих шкідливих речовин до 70 відс. складають його викиди. Це обумовлено тим, що на автотранспорті відсутні нейтралізатори, неетильований бензин постачається в малій кількості, контроль за технічним станом автомобілів на підприємствах на низькому рівні.

Шляхів по зменшенню забруднення атмосферного повітря немало. Не все можливе зроблено по плануванню і будівництву об'їзних шляхів, проведенню озеленення міст і сіл (особливо в останній час).

Перехід до ринкових відносин вимагає забезпечити чітку дію поряд із засобами адміністративного впливу економічного механізму природокористування. Необхідна більш жорстка і послідовна робота по стягненню платежів за скиди забруднюючих речовин у водойми, викиди їх в атмосферне повітря, розміщення відходів в недозволених місцях. Потрібно також запровадити платню за використання природних ресурсів і за погіршення їх якості. Необхідно використовувати і методи стимулювання природокористування: пільгові податки і кредитування, природоохоронне страхування і цільове фінансування природоохоронних об'єктів і технологій.

Проблеми Чорнобиля. Від них нікуди не схватись і не втекти. Це наше горе, наш біль. Внаслідок Чорнобильської катастрофи на Чернігівщині до зон радіоактивного забруднення по цезію віднесені 252 населені пункти. У забрудненій зоні знаходиться більше 74 тисяч гектарів сільськогосподарських угідь та 102 тисячі — лісів. Понад 700 га сільськогосподарських угідь, що мають високий рівень забруднення радіонуклідами, виведено з виробництва.

На забрудненій території проживає 126 тисяч чоловік, в тому числі 34,5 тисячі дітей. Всього в нашій області проживає понад 150 тисяч чоловік, які потерпіли від катастрофи. Всі вони потребують особливої уваги.

Кілька років тому розроблена регіональна програма ліквідації в області наслідків Чорнобильської катастрофи на період до 2000 року. Вона передбачає екологічне оздоровлення середовища в зонах постійного проживання населення, комплекс заходів по безпечному веденню сільськогосподарського виробництва на забруднених територіях і одержанню чистої від радіонуклідів продукції, посиленню контролю за радіаційним станом лісових насаджень та безпечному їх використанню.

Заходи по стабілізації і поліпшенню екологічної ситуації в Чернігівському регіоні розроблені. Але їх реалізація багато в чому залежить від загального економічного стану регіону та держави в цілому, можливості капіталовкладень в природоохоронну галузь, рівня виконавчої дисципліни і відповідальності суб'єктів виробничої діяльності, а вони, як відомо, невисокі. Звідси і результати.

Проблеми екології області охарактеризовані автором сухо, без емоцій. Та від цього вони не стали менш похмурими і тривожними. Стан екології приблизно відповідає економічному стану, всій ситуації, як в регіоні, так і в державі. Немає чітко визначеного напрямку дій в державі в цілому, відповідно, не може мати їх і регіон.

Підсумовуючи все вищесказане, складається таке враження, що регіон попав у безвихідь. Який же шлях виходу з кризи? Які важелі необхідно привести в дію, які позитивні фактори використати цілеспрямовано і ефективно? Чи є взагалі такі фактори?

Автором розроблені і видані окремою книгою (у співавторстві з проф. Пилою В. І.) основи концепції розвитку Чернігівського регіону. У цій статті є необхідність зупинитись на деяких окремих питаннях даної роботи.

Перш за все, для реалізації концепції необхідно використати ділову ініціативу та енергію людей, що звільнились від жорсткого тиску і обмежень адміністративно-командної системи.

При цьому необхідно використати, як трудовий потенціал безпосередньо жителів області, так і інших регіонів України, а також ближнього і дальнього зарубіжжя.

Що дає впевненість у можливості такого шляху? Це ті дійсно унікальні переваги, якими володіє регіон, такі як геополітична, транспортна, територіальна, сільськогосподарська, рекреаційна, туристична та інші.

Але типовими, традиційними методами, таким же, як і раніше, відношенням до неї область не підняти. Необхідні нетрадиційні підходи, нові методи господарювання в органічному поєднанні з тим, що вже випробувано і давало ефект.

Доцільно знову, на цей раз досить-таки ґрунтовно, загострити питання вільних економічних зон на території регіону. Цьому питанню в різні часи і «діставалось» по-різному. То від нього відмахувались, немов від комахи (от ще придумали), то бились «на смерть», включаючи важку артилерію у вигляді звинувачень прихильників вільних економічних зон (ВЕЗ) в сепаратизмі, нерозумінні проблем держави, бажанні нажитись на чужому горі і ще багато в чому лихому та корисливому. Дійшло навіть до того, щоб в нашій області замість терміну «вільна економічна зона» був введений термін «вільний економічний район». Це бач, щоб не нагадувало колючий дріт, дресированих вівчарок, бараки і ще бог знає що... Але від цього ситуація з місця, звичайно ж, не зрушила. До речі, як і в державі в цілому. Але ж в державі далеко не скрізь такі сприятливі умови. Та і рівень розвитку багатьох інших регіонів значно вищий, а інфраструктура досконаліша. То там і питання про ВЕЗ не стоїть. У нашому регіоні інша ситуація.

Але спочатку є необхідність зробити коротку історичну довідку про ВЕЗ. З чого ж воно почалося і який давало ефект? ВЕЗ — це масове явище, направлене на підйом економіки в регіонах планети, чи рідкісний хижак, якого необхідно занести до Червоної книги?

Почнемо нашу розповідь...

В 166 році до нашої ери Греція проголосила на острові Делос особливі умови прийому, збереження та відправки вантажів. Оце й була перша в світі вільна економічна зона (ВЕЗ) торгового типу. Грецькі державні мужі зрозуміли, що купці прийдуть у Грецію і пожвавлять економічну ситуацію тільки тоді, коли їм нададуть певні пільги. Тому було скасовано ряд податків, митних зборів, спрощено адміністративні формальності. Після нововведення острів почав відігравати помітну роль у торгівлі між Заходом та Сходом, а сама держава отримала значні економічні вигоди, зумовлені зростанням вантажообігу, появою нових робочих місць для місцевого населення, збільшенням податкових надходжень.

Згодом, уже в середні віки, практика ВЕЗ набула поширення в Європі, зокрема в Німеччині та Франції.

Місто Гамбург офіційно отримало статус «порто-Франко» (вільна гавань) у 1510 році. Сьогодні Гамбурзький порт — то значна (42 квадратні кілометри акваторії та 58 квадратних кілометрів суші) функціонально підготовлена територія для цілодобового приймання, відправлення та обробки вантажів. Порт обслуговує 50 держав світу та 8—10 тисяч суден щорічно, майже 50 мільйонів тонн вантажів.

У Німеччині нині діють 6 вільних портів та 3 безмитні зони, у Франції — два райони вільної торгівлі та підприємницької діяльності, в Іспанії — 3 безмитні зони, в Італії — 3 спеціальні безмитні зони, в Японії — торгово-виробнича зона...

Навіть в Сполучених Штатах Америки, де, на наш погляд, і проблем-то економічних практично немає, створено і діє майже 130 зон зовнішньоторговельної спрямованості, з яких 73 створено в період 1980—1985 років. Станом на лютий 1993 року кількість зон загального призначення збільшилось до 194, а філій — до 255. Можливо, саме тому там і проблем економічного характеру, які вирішувались би на рівні держави, порівняно небагато. Працює саморегулюючий механізм економічної моделі ринкового типу.

А що ж роблять в цьому питанні країну так званої (колись) соціалістичної співдружності? У 1963 році розпочато створення вільних економічних зон в Югославії, у 1978 — в Румунії, у 1979—1980 — у Китаї, у 1982 — в Угорщині, в 1987 — у Польщі, у 1989 — у В'єтнамі. Починаючи з 1990 року, в республіках колишнього Радянського Союзу проголошено про наміри створення вільних економічних зон, зокрема в Казахстані, Киргизії, Білорусі, Грузії, Латвії, Естонії, Росії.

А на кінець автор приберіг зовсім несподівану інформацію. При цьому він спеціально не виділяє ні Гонконгу, ні ВЕЗ Китаю. Про них знають усі. Але виявляється, що ВЕЗ існували і на території колишньої Російської імперії, зокрема в Одесі (1817—1857), Батумі (1878), Амурському та Усурійському краях (1858—1890), у Якутській та Приморській губерніях (1858—1909), у Мурманську (1876), у гирлі річок Об, Лена, Єнісей (1876—1906)...

Тобто нам треба тільки згадати, що нове — це добре забуте старе, оновити свій (російський) варіант, вивчити досвід світовий, перекласти його на нашу економічну ситуацію, геополітичне становище та слов'янський менталітет — більше нічого і не треба. Та ще попрацювати конструктивно з метою створити ВЕЗ і працювати в них, а не погубити саму ідею під будь-яким приводом, разом з водою, так би мовити, не викинути б і немовля.

Що ж треба робити в першу чергу? Необхідно визначитись з крапковими ВЕЗ на території області. На думку автора, реально можна говорити і вирішувати питання створення на базі військового та цивільного аеропортів інтерпорту Чернігів-північ, що був би базою для державного та приватного капіталу, його вантажів на шляху з Азії до Європи. Такий інтерпорт з транспортно-складською та переробною функціями необхідний для України. Потрібні інвестиції. Їх можна отримати від Росії та країн Середньої Азії. Тоді товари з Азії в необхідні терміни з відповідною якістю збереження, переробки та транспортування будуть попадати до розвинених країн Європи. Це дасть пряму вигоду як регіону, так і державі в цілому.

Наступна ВЕЗ — це Новгород-Сіверський — Грем'яч. Її функції: транспортно-складська, виробнича, рекреаційна. З підвищенням інтенсивності руху на магістралі зросте роль транспортної та складської функції. Незадіяні рекреаційні можливості регіон, його історично-культурна спадщина, близькість кордонів з Росією і спільна історична доля сусідів-регіонів дають великі перспективи для розвитку цього напрямку. Нарешті, незадіяні виробничі потужності Новгород-Сіверського і Семенівського районів, інтегроване з Росією виробництво підкупляють перспективністю створення багатопрофільного виробництва на засобах використання виробничої бази, яка вже є, з відповідним поповненням її національними та іноземними інвестиціями. Це сприятиме формуванню і подальшому розвитку експортного потенціалу конкретного регіону та країни в цілому.

В перспективі можливе створення вільних економічних зон Ріпки —Нові Яриловичі та Городня — Семенівка, які в основному несли б транспортно-складську функцію.

Крім того, всі названі зони як основну функцію повинні нести зовнішньоторговельну, чому сприяє геополітичне положення названих регіонів.

Для функціонування ВЕЗ, крім практично ідеального геополітичного положення, транспортних магістралей і так далі, звичайно ж, необхідна відповідна інфраструктура, інвестиції під неї і реальні пільги інвесторам.

Обслуговування та активізація транзитної торгівлі потім, як правило, переростає у виробництво експортної чи імпортозамінної продукції, що особливо вигідно регіону.

Для проведення конкретної роботи є відповідна правова база у вигляді закону «Про загальні принципи створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, державної концепції формування вільних економічних зон та методичних вказівок щодо розробки техніко-економічних обґрунтувань цих зон.

Велосипед винаходить не обов'язково. Як уже було сказано, у світі функціонує біля 500 ВЕЗ і їх досвід необхідно ґрунтовно вивчати, щоб використати з врахуванням деяких місцевих особливостей.

Який же досвід взяти за основу? Сьогодні керівництво економічних служб держави рекомендує брати за взірець китайську модель. На нашу думку, досвід функціонування вільних економічних зон у Китаї навряд чи можна застосувати Україні, тому що структура нашої економіки різко відрізняється від китайської. Крім того, у Китаї ВЕЗ розміщено у найбільш вигідних, найбільш високорозвинених регіонах, які з самого початку мали змогу залучити капітали закордонних китайців.

У нас ситуація інша, і було б доцільніше брати досвід США, інтерпортів Європи, зокрема, вільної економічної зони в Шеноні (Ірландія). Ми не можемо орієнтуватися на Китай з його величезними територіями та специфічною інфраструктурою.

І ще одне... Не треба кидатись в крайнощі і мріяти про створення ВЕЗ на території всієї області чи хоча б її значної частини (наприклад, поліської частини Чернігівщини). Досвід Закарпаття свідчить про те, що це нереально. Єдиний реальний вихід, на думку автора, точкові ВЕЗ в раціонально підібраних місцях і з реальними невеликими, а потім всенаростаючими функціями.

Хотілось би зупинитись на вирішенні фінансових питань, що сприяли б використанню пріоритетів регіону. Бачиться проведення робіт в двох напрямках:

1. Створення спільних банків з Росією, Беларуссю і іншими державами. Не треба боятись спільних виробничих та фінансових закладів. Цим ми не тільки залучимо капітал і виробництво інших держав, але і в значній мірі стабілізуємо наші економічні відносини. До речі, і політичні також.

2. Вирішення законодавчо фінансової ситуації регіоні в разі створення в ньому вільної економічної зони (ВЕЗ). При цьому необхідність змушує знову і знову повертатись до питання створення ВЕЗ, як кординального заходу, який оздоровив би економіку регіону, підняв рівень життя його людей.

Інвестиції і короткотермінові банківські кредити необхідні для реанімації і структурної перебудови виробничої сфери. Такої перебудови вимагають, в першу чергу, підприємства військово-промислового комплексу. Проводиться вона повинна в напрямку енергозберігаючих технологій по виготовленню товарів народного споживання, в тому числі складної побутової техніки, виробів для сільського господарства, експортоспроможної продукції. Для вирішення цих завдань необхідна зміна податкової політики держави. Потрібна підтримка пріоритетних галузей виробництва, коли в період освоєння нових виробів податок незначний або зовсім відсутній, а потім підвищується по мірі освоєння продукції (але в заздалегідь обумовлені строки) і стає дуже високим, коли продукція морально застаріває. Таким чином, в перехідний період до ринкових відносин, коли ціна і якість як важелі ринкової економіки не завжди спрацьовують, може регулюватись структурна перебудова виробництва, стимулюватись його найважливіші галузі. Але це вже питання макроекономіки. Проте воно може частково, за рахунок місцевих податків, регулюватись і на регіональному рівні. Це ж стосується і деяких статей місцевого бюджету.

В одній статті неможливо охопити всі проблеми розвитку регіону. Автор зупинився на кількох, в тому числі, так би мовити, «нетрадиційних» питаннях. Але на закінчення хотілось би сказати таке. Рівень відпрацювання ринкових відносин в економіці в нас поки що недостатній для її саморегулювання і інтенсивного розвитку на базі відносин конкурентного середовища.

Тому для ефективного розвитку регіону на даному етапі повинні бути включені планові важелі. Концепція розвитку області, довгострокова програма її реалізації, ретельно відпрацьований план соціально-економічного розвитку — це та база, на основі якої запрацюють як старі опробовані методи стабілізації економіки, так і паростки ринкових перетворень, нетрадиційні і ефективні методи розвитку.